

ПРАВОВА ПРИРОДА ПРАВА НА ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ LEGAL NATURE OF THE RIGHT TO PROTECTION OF CIVIL RIGHTS

Кот О.О.,

*кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник відділу проблем приватного права
Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака
Національної академії правових наук України,
член Ради з питань судової реформи при Президентові України*

У статті основну увагу присвячено правовій природі права на захист суб'єктивних цивільних прав. Автор системно аналізує законодавство України, а також наявні у вітчизняній та зарубіжній цивілістичній доктрині погляди на природу захисту суб'єктивних прав, виділяючи серед них декілька основних груп. На базі проведеного аналізу автор системно розмежовує такі поняття, як «право на захист» та «захист прав».

Ключові слова: суб'єктивне цивільне право, захист суб'єктивних цивільних прав, правова природа суб'єктивних цивільних прав, право на захист.

В статье основное внимание уделено правовой природе права на защиту субъективных гражданских прав. Автор системно анализирует законодательство Украины, а также существующие в отечественной и зарубежной цивилистической доктрине взгляды на природу защиты субъективных прав, выделяя среди них несколько основных групп. На основе проведенного анализа автор системно разграничивает такие понятия, как «право на защиту» и «защита прав».

Ключевые слова: субъективное гражданское право, защита субъективных гражданских прав, правовая природа субъективных гражданских прав, право на защиту.

This article focuses on the legal nature of the right to protection of subjective civil rights. The author systematically analyses the legislation of Ukraine, as well as existing in domestic and foreign civil doctrine views on the nature of subjective rights protection, highlighting several major groups among them. Based on the analysis, the author in a consistent manner makes a distinction between such concepts as the "right to protection" and "protection of rights".

Key words: subjective civil law, protection of subjective civil rights, legal nature of subjective civil rights, right to protection.

У науці цивільного права не втрачає актуальності питання про правову природу права на захист цивільних прав, яке й до сьогодні продовжує залишатися дискусійним.

Ч. 1 ст. 15 ЦК України встановлює, що кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання. Зміст цієї норми дає підстави вважати, що право на захист у контексті зазначеної статті розглядається як суб'єктивне право особи-учасника цивільних правовідносин, яке виникає в неї у разі порушення належних їй цивільних прав та інтересів (зокрема, невиконання або несвоєчасне виконання зобов'язання, збереження або набуття майна без достатньої правової підстави тощо), невизнання цього права (наприклад, невизнання особи правонаступником реорганізованої юридичної особи, невизнання права власності на певне майно) або оспорювання цивільного права (зокрема, оспорювання права власності на майно, оспорювання права на спадщину тощо).

Як справедливо зазначає О.Д. Крупчан, право на судовий захист цивільного права та інтересу є ключовим елементом побудови цивільного права, який характеризується абсолютністю характеру, можливістю самостійно вирішувати питання щодо захисту або самозахисту через універсальність способів захисту [1, с. 7]. За таких обставин питання визна-

чення та правової природи права на захист викликає неабиякий інтерес.

Ще 1972 року В.П. Грибанов, досліджуючи межі здійснення права і звертаючись до поняття права на захист, зауважував, що в цивілістичній літературі точної відповіді на це питання не міститься. До того ж в цивілістичній науці питання про захист цивільних прав з точки зору належного уповноваженій особі права на захист взагалі не досліджувалося. Не був сприйнятий у цивілістичній науці та практиці й сам термін «право на захист» [2, с. 105]. При цьому, навіть після виходу в світ ґрунтовної монографії «Пределы осуществления и защиты гражданских прав», зазначена тенденція не змінилася.

Незважаючи на те, що право на захист на практиці найчастіше реалізується через процесуальні норми, не викликає сумніву, що за своєю сутністю воно є передусім матеріально-правовою, а не процесуальною категорією, хоча і тісно пов'язано з процесуальними нормами. З огляду на законодавче регулювання інституту захисту прав у цивільному праві України, є підстави вважати, що встановлені в ст. 16 ЦК способи захисту цивільних прав, передбачені ст. 19 ЦК України право особи на самозахист від правопорушень та протиправних посягань, право особи здійснювати захист своїх прав на власний роз-

суд, закріплене у ст. 20 ЦК України, беззаперечно свідчать про те, що захист прав може здійснюватися як із залученням уповноважених органів (у порядку, передбаченому процесуальним законодавством), так і самостійно правоволодільцем без участі таких органів на підставі відповідних положень цивільного законодавства (матеріального права). Із цього приводу В.П. Грибанов також відмічав, що навряд чи правильно зводити зміст права на захист винятково до можливості звернутися з вимогою захисту права до відповідних державних або громадських органів. Право на захист в його матеріальному значенні є можливістю застосування щодо порушника заходів примусового впливу. При цьому можливість застосування цих заходів не варто розуміти тільки як введення в дію апарату державного примусу [2, с. 106].

Аналізуючи правову природу права на захист, М.К. Сулейменов об'єднав усе розмаїття наукових підходів з метою вирішення цього питання у три групи [3, с. 31–32].

Перший підхід передбачає, що право на захист є самостійним суб'єктивним правом, оскільки під час його здійснення в осіб виникають зовсім інші права та обов'язки, ніж ті, які у них були до порушення суб'єктивного цивільного права [4, с. 233–235; 5, с. 57–60].

Інший погляд полягає у кваліфікації права на захист як правомочності, яка виступає елементом суб'єктивного цивільного права разом із двома іншими складовими – правом на власні дії та правом вимагати певної поведінки від третіх осіб [2, с. 106; 6, с. 101; 7, с. 180].

Третій, компромісний погляд, розглядає право на захист як одну з правомочностей суб'єктивного права, але в результаті правопорушення воно трансформується в самостійне суб'єктивне право [8, с. 14–15].

Представники всіх трьох підходів наводять достатньо серйозні аргументи на користь відповідних теорій, тому кожен із цих підходів має право на існування. З одного боку, відокремленість права на захист від «основного» суб'єктивного права, яке захищається, ставить багато запитань, відповіді на які навряд чи будуть підтверджувати цю теорію. Зокрема, за такого підходу право на захист повинне мати власний окремий об'єкт, тоді як в більшості випадків воно має на меті відновлення порушеного права, тому об'єкт у нього спільний з «основним» правом. Відокремленість права на захист породжує проблему підстави його виникнення, адже висунута науковцями позиція про те, що право на захист виникає внаслідок правопорушення, видається безспірною. Після правопорушення право на захист може бути реалізоване, але це зовсім не означає, що до правопорушення цього права не існувало. Постають також численні запитання про характер права на захист (майновий чи немайновий), його оборотоздатність, можливість належати іншій особі, порівняно з «основним правом» і т. ін. Проте обґрунтованої ствердної відповіді на всі ці запитання прихильники цієї теорії не надали.

З іншого боку, логічними можна визнати аргументи З.В. Ромовської, на думку якої, якщо суб'єктивне право може функціонувати без якогось компонента, то він не складає сутності цього суб'єктивного права, а є відносно останнього явищем самостійним [9, с. 11]. Оскільки ж можливе існування суб'єктивного права, незабезпеченого захистом (наприклад, право після спливу позовної давності), ці доводи науковця начебто мають доводити, що право на захист не може вважатись правомочністю самого суб'єктивного права.

Враховуючи викладене, зазначимо ще один погляд, який залишився поза увагою М.К. Сулейменова. Вище вже наводились аргументи, які свідчать про нерозривний функціональний зв'язок суб'єктивного права та його захисту. У цій частині можна стверджувати, що можливість захисту є не складовою суб'єктивного права і не зовнішнім явищем відносно нього, а властивістю суб'єктивного права. Якщо суб'єктивне право надає особі можливість діяти певним чином, то сенс такого надання буде лише в тому випадку, що за наявності своєї волі на це особа зможе вчинити відповідні дії навіть через перешкоди, долаючи їх. Захист як раз і буде полягати в усуненні цих перешкод, тому він, з одного боку, невіддільний від цього суб'єктивного права, а з іншого – не складає чогось зовнішнього щодо нього.

Свого часу О.С. Йоффе та М.Д. Шаргородський зауважували, що суб'єктивне право не було б правом, якщо б його здійснення не забезпечувалося заходами державного примусу. Тому можливість звернутися у необхідних випадках до примусової сили державного апарату існує не паралельно з іншими, закріпленими у суб'єктивному праві можливостями, а властива їм самим, оскільки без цього вони б не були юридичними можливостями [10, с. 225].

Розвиваючи цю позицію, Д.М. Чечот вказував, що право перестає бути правом, якщо воно позбавляється можливості звернутися до сили державного примусу. Ця можливість визначає сутність суб'єктивного права, вона властива йому з моменту виникнення, а не проявляється лише в момент порушення чи оспорювання права як певний факультативний його елемент. Та обставина, що громадяни й організації, здійснюючи свої права, як правило, не звертаються до сили державного примусу, не змінює суті справи. У будь-який момент володіння суб'єктивним правом вони до цієї сили можуть звернутися [11, с. 26].

Підсумовуючи викладене, можна зазначити, що право на захист варто відокремлювати від фактичних дій, спрямованих на захист порушеного цивільного права. Отже, право на захист можна розглядати як встановлену законом можливість застосувати примусові заходи, які передбачені законом або договором та спрямовані на припинення правопорушення та відновлення порушеного права або на компенсацію заподіяних правопорушенням збитків та моральної шкоди. При цьому захистом прав є дії уповноваженої особи, безпосередньо спрямовані на досягнення вказаної мети.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Особливості захисту суб'єктивних цивільних прав : [монографія] / за заг. ред. академіків НАПрН України О.Д. Крупчана та В.В. Луця. – К. : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2012. – 400 с.
2. Грибанов В.П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав // Осуществление и защита гражданских прав / В.П. Грибанов. – М. : Статут, 2001. – С. 20–212.
3. Сулейменов М.К. Субъективное гражданское право и средства его обеспечения в Республике Казахстан / М.К. Сулейменов // Субъективное гражданское право и средства его обеспечения : материалы Международной научно-практической конференции, посвященной памяти Ю.Г. Басина (в рамках ежегодных цивилистических чтений) (Алматы, 13–14 июня 2005 г.) / отв. ред. М.К. Сулейменов. – Алматы : НИИ частного права КазГЮУ, 2005 – С. 31–32.
4. Гражданское право: актуальные проблемы теории и практики / под общ. ред. В.А. Белова. – М. : Юрайт-Издат, 2008. – 993 с.
5. Мотовиловкер Е.Я. Теория регулятивного и охранительного права / Е.Я. Мотовиловкер. – Воронеж : Издательство Воронежского университета, 1990. – 136 с.
6. Жилінкова І. Особливості здійснення суб'єктивних цивільних прав / І. Жилінкова // Вісник Академії правових наук України. – 2012. – № 1(68). – С. 100–107;
7. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : [монографія] / Р.О. Стефанчук ; відп. ред. Я.М. Шевченко. – К. : КНТ, 2008. – 626 с.
8. Менглиев Р.Ш. Защита права владения / Р.Ш. Менглиев. – Душанбе : Конуният, 2002. – 171 с.
9. Ромовская З.В. Защита в советском семейном праве / З.В. Ромовская. – Львов : Вища школа, 1985. – 180 с.
10. Иоффе О.С. Вопросы теории права / О.С. Иоффе, М.Д. Шаргородский. – М. : Госюриздат, 1961. – 381 с.
11. Чечот Д.М. Субъективное право и формы его защиты / Д.М. Чечот. – Ленинград : Издательство Ленинградского университета, 1968. – 72 с.

УДК 347.91/.95

**ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ
В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ**

**REGARDING THE DEFINITION OF PROCEDURAL COERCION
IN CIVIL PROCEEDINGS**

Куцик К.В.,

*ад'юнкт докторантури та аспірантури
Національної академії внутрішніх справ*

Наукову статтю присвячено дослідженню процесуального примусу, який застосовується судом під час здійснення цивільного судочинства. У результаті аналізу наукової доктрини та цивільного процесуального законодавства України визначено поняття, ознаки та особливості цивільного процесуального примусу. За результатами дослідження зроблено висновок про неможливість ототожнення таких понять, як «цивільний процесуальний примус» та «цивільна процесуальна відповідальність».

Ключові слова: примус, державний примус, цивільний процесуальний примус, цивільна процесуальна відповідальність, цивільне судочинство.

Научная статья посвящена исследованию процессуального принуждения, который применяется судом в ходе осуществления гражданского судопроизводства. В результате анализа научной доктрины и гражданского процессуального законодательства Украины определено понятие, признаки и особенности гражданского процессуального принуждения. По итогам исследования сделан вывод о невозможности отождествления таких понятий как «гражданский процессуальный принуждение» и «гражданская процессуальная ответственность».

Ключевые слова: принуждение, государственное принуждение, гражданское процессуальное принуждение, гражданская процессуальная ответственность, гражданское судопроизводство.

The scientific article is devoted to research of procedural coercion applied by the court in the course of the civil proceedings. An analysis of the scientific doctrine and civil procedural law of Ukraine defined the concept, features and characteristics of civil procedure enforcement. According to the research was concluded about the impossibility of identifying such concepts as "civil procedural coercion" and "civil procedural responsibility."

Key words: coercion, state coercion, civil procedural coercion, civil procedural responsibility, civil proceedings.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Цивільне процесуальне законодавство наділяє учасників процесу широким колом прав щодо захисту своїх інтересів під час здійснення цивільного судочинства. Водночас вони

зобов'язані добросовісно користуватися наданими їм цивільними процесуальними правами. Зловживання такими правами з боку осіб, які беруть участь у справі, а також невиконання своїх процесуальних обов'язків іншими учасниками цивільного процесу (свідками, експертами, перекладачами, спеціаліс-